

Χριστιανισμός: Θρησκεία ή Εκκλησία;

Μια «συνομιλία» με τον καθηγητή Γεώργιο Πατρώνο

του Ανδρέα Παπαγεωργίου

Οι έννοιες εκκλησία και θρησκεία είναι ταυτόσημες;

Ασφαλώς όχι, αν και στην κοινή χρήση τους συχνά κατανοούνται ή χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες. Υφίσταται και οφείλουμε να κάνουμε μια λεπτή διάκριση μεταξύ τους. Για να κατανοήσουμε αυτή τη διάκριση, θα πρέπει να σκεφτούμε ότι κάθε ιδέα στην ιστορία μετασηματίζεται σε γεγονός –όπως, π.χ. συνέβη με το Μαρξισμό, που μετασηματίστηκε και μεταλλάχθηκε σε υπαρκτό σοσιαλισμό, σε σύστημα εξουσίας. Παρόμοια, η εκκλησία στην ιστορία μετασηματίστηκε σε θρησκεία. Για να προσεγγίσουμε αντιθετικά αυτές τις δυο έννοιες, θα λέγαμε ότι η εκκλησία έχει την αφετηρία της στην αρχή της δημιουργίας (πριν την πτώση, τη φθορά και το θάνατο), αναπτύσσεται και αποκτά δυναμική στην ιστορία (η οποία κείται μεταξύ πρωτολογίας και εσχατολογίας) και ολοκληρώνεται στην εσχατολογία. Η θρησκεία είναι ιστορικό φαινόμενο και αποτελεί κατά κάποιο τρόπο έκπτωση της ιδέας της εκκλησίας. Η θρησκεία σε οποιαδήποτε μορφή έχει μια αρχή και θα έχει ένα ιστορικό τέλος.

Θα μπορούσατε επιγραμματικά να παρουσιάσετε τα βασικά γνωρίσματα αυτών των δυο εννοιών, της θρησκείας και της εκκλησίας;

Η θρησκεία αποτελεί πρωτίστως ένα ιστορικό φαινόμενο με μια εξουσιαστική δομή. Επομένως, συνδέεται περισσότερο με μια μορφή κυριαρχίας και επιβολής νόμων και κανόνων. Επίσης συναρτάται με την ατομικότητα και την οφελιμότητα του ανθρώπου και γι' αυτό διαμορφώνει οπαδούς και πιστούς ακολούθους. Αντίθετα, η εκκλησία συνιστά κοινότητα προσώπων, μια κοινωνία σχέσεων «έν ελευθερία καί αγάπη», που ως ενιαίο «σώμα» έχει ως κεφαλή τον Ιησού Χριστό, όχι ασφαλώς με την έννοια της επιβολής και της κατεξουσιάσεως ή της αφαίρεσης της ελευθερίας της βουλήσεως των μελών -πιστών. Η εκκλησία δεν είναι ένα σύστημα εξουσίας και επιβολής, ένα κοινωνιολογικό ιστορικό μόρφωμα, «στενό» και «περιορισμένο»· είναι ένα «άνοιγμα», μια πραγματικότητα ανοικτών οριζόντων, πρόσκλησης προς όλους, που τείνει ν' αγκαλιάσει και να σώσει τους πάντες. Αν η θρησκεία, ως συνήθως, συνδέθηκε και συνδέεται με το κυρίαρχο «ιερατείο», δηλαδή με μια τάξη φορέων εξουσίας και κυριαρχίας, η εκκλησία συνδέεται πάντοτε με τους «λειτουργούς του Κυρίου», που χαρακτηρίζονται από εντιμότητα και διάθεση διακονίας, προσφοράς και αυτοθυσίας.

Η θρησκεία, όπως αναφέραμε, συναρτάται με την ατομικότητα, επομένως με την αντιπαράθεση και τον κατακερματισμό, ενώ η εκκλησία στηρίζεται στην έννοια του «προσώπου», εξυψώνει τον άνθρωπο σε «πρόσωπο», το οποίο καθίσταται ύψιστη ενωτική αξία. Μόνο τα «πρόσωπα» συγκροτούν κοινωνία και κοινότητα. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος καταξιώνεται μέσα στην κοινότητα της εκκλησίας, η οποία είναι σύμφωνη και αναδεικνύει την ανθρώπινη φύση. Αυτό είναι το νέο ύφος και ήθος που κόμισε ο Ιησούς μέσα στην

Ιουδαϊκή παράδοση, μια διαφορετική πρόταση ζωής, με κέντρο τη σχέση, την αγάπη, την ελευθερία, την ελπίδα, τη δημιουργικότητα. Η εκκλησία, λοιπόν, ως «μήτρα ζωής», «γεννά» διαρκώς στην ιστορία το Χριστό, με υπαρκτική, σωτηριολογική σημασία, και εξασφαλίζει τη σωτηρία όλης της ανθρωπότητας και της δημιουργίας. Η θρησκεία, αντίθετα, ως εξουσία και κυριαρχία, δούλωση της πνευματικής ελευθερίας του ανθρώπου προβάλλει ένα υποκατάστατο της σωτηρίας. Έτσι, η θέωση και η σωτηρία –το απόλυτα ιστορικό ζητούμενο στην παρούσα ζωή– πραγματώνεται μόνο μέσα στην εκκλησία. Γι' αυτό κάθε πιστός θα πρέπει να τρέφεται μέσα στο ζωτικό και ζωογόνο χώρο της εκκλησίας και να βιώνει αυτή την καθολικότητα και την ολότητα, που μόνο η εκκλησία προσφέρει. Κατά συνέπεια, η προσκόλληση στη θρησκεία οδηγεί τελικά σε μια κίβδηλη «πίστη» χωρίς Θεό, στην ανελευθερία και την υποκρισία, την άγονη τυπολατρία, που χαρακτηρίζει την ειδωλολατρία και τη φθορά της ζωής.

Κατανόώ ότι οι απόψεις σας δεν έχουν χαρακτήρα υποκειμενικό και αυθαίρετο. Θα μάς αναφέρετε πού ερεϊδονται, πού στηρίζονται, οι θέσεις αυτές;

Έχει πραγματικά μεγάλο ενδιαφέρον ν' αναζητήσουμε τους όρους που πραγματευόμαστε, τους όρους εκκλησία και θρησκεία, καθώς και τη χρήση τους, τη σημασία τους, στην εκκλησιαστική γραμματεία και τη θεολογική, πατερική παράδοση. Διατρέχοντας τους εκατοντάδες τόμους της Πατρολογίας Migne και της συλλογής Sources Chretiennes έκπληκτοι διαπιστώνουμε ότι αληθινά σπανίζει το ενδιαφέρον για τη θρησκεία, καθώς σε όλο αυτό το σώμα κειμένων ανευρίσκουμε μόνο 21 αναφορές σ' αυτή τη λέξη, σ' αυτή την έννοια· αντίθετα, εκατοντάδες, ή μάλλον χιλιάδες χωρία αναφέρονται στην εκκλησία. Και μόνο το πλήθος των αναφορών αυτών αποδεικνύει ότι ο Χριστιανισμός βασικά δεν είναι θρησκεία, αλλά εκκλησία. Έτσι κατανοήθηκε και βιώθηκε ο Χριστιανισμός ως Εκκλησία, κυρίως κατά τον πρώτο αιώνα της ενότητάς του, σ' Ανατολή και Δύση.

Συμβαίνει κάτι ανάλογο με αυτό και στις βασικές πηγές της πίστης μας, δηλαδή στην Αγία Γραφή, την Καινή και την Παλαιά Διαθήκη;

Απολύτως. Συγκεκριμένα, στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός δεν ιδρύει θρησκεία, αλλά δημιουργεί κοινωνία ανθρώπων, «ποιεί εκκλησίαν». Ο άνθρωπος δεν δημιουργείται ως ατομικότητα, αλλά ως κοινότητα, κοινωνία. Αυτός είναι ο χαρακτήρας των πρωτοπλάστων, του Αδάμ και της Εύας, αλλά και της Εδέμ, του Παραδείσου, που δημιούργησε ο Θεός από αγάπη προς τον άνθρωπο. Αδάμ δεν είναι το όνομα ενός συγκεκριμένου ατόμου, ενός άνδρα, αλλά Αδάμ σημαίνει «καθολικός άνθρωπος», ανθρωπότητα. Όμοια, η Εύα είναι συλλογική οντότητα, δεν είναι μια συγκεκριμένη γυναίκα. Προχωρώντας, θα έλεγα ότι ο Αδάμ εκπροσωπεί την πρωτολογική δημιουργία του ανθρώπου και η Εύα την ιστορική πραγματικότητα της ανθρωπότητας. Επομένως, δεν πλανάται η γυναίκα από τον «ῥφι», δεν είναι υπεύθυνο στην πτώση το «θήλυ», όπως συχνά η σχολική θεολογία λέει· πλανάται ο άνθρωπος ως όλος. Πριν το προπατορικό αμάρτημα και την πτώση, ο άνθρωπος βιώνει στην Εδέμ μια σχέση ενότητας, μια σχέση κοινωνίας με το Θεό. Ζει απολύτως, χωρίς περιορισμούς, οριοθετήσεις τόπου και χρόνου, χωρίς φθορά και θάνατο. Η πτώση του σημαίνει την αυτονόμησή του από το Δημιουργό του. Σ' αυτό ακριβώς συνίσταται το προπατορικό αμάρτημα: Είναι μια απόπειρα αυτοθέωσης του ανθρώπου δια μέσου της ιστορίας, της γνώσης, του πολιτισμού. Εδώ υπεισέρχεται και η έννοια της θρησκείας: Είναι

ένα ιστορικό θρησκευολογικό φαινόμενο, που κατακερματίζει την ενότητα ανθρώπου και Θεού. Κάτω από αυτή τη θεώρηση, θα μπορούσαμε σχηματικά να πούμε ότι θρησκεία είναι ο πειρασμός, η δοκιμασία του «ὄφι», για να γίνει τέλειος, να θεωθῆ «ἀφ' ἑαυτοῦ». Ωστόσο, η ἔξωση, ἢ μάλλον η εκούσια απομάκρυνση, των πρωτοπλάστων από τον Παράδεισο δεν σημαίνει και την οριστική ἀπώλεια του Παραδείσου για τον ἄνθρωπο· η Εδέμ παραμένει ανοιχτή, η εκκλησία υφίσταται διαρκῶς ως πρόσκληση του ἀνθρώπου να επιστρέψῃ –ὡπως στην παραβολή του ασώτου υιοῦ. Η οικία του Πατρὸς ἀναμένει τον ἄνθρωπο, να τον δεχτῆ και να τον συγχωρέσει. Η Εκκλησία εἶναι ἡ ἀποκατάσταση του υιοῦ-ἀνθρώπου στην οικία του Πατρὸς.

Σε πόσα χωρία μαρτυρεῖται ὁ ὅρος θρησκεία στην Παλαιὰ Διαθήκη και ποια ἔννοια ἔχει;

Ο ὅρος θρησκεία ἀπαντᾶται σε 7 μόλις χωρία, ἐκ των οποίων τα 5 στη σοφιολογία της Παλαιᾶς Διαθήκης. Η θρησκεία ἐπομένως ἀντιμετωπίζεται σαν ἕνα φιλοσοφικό-κοινωνιολογικό κατηγόρημα και ὄχι σαν μια σωτηριολογική λειτουργία του Θεοῦ. Ἐπομένως ἡ θρησκεία τοποθετεῖται ἐκτὸς θεοπνευστίας. Δεν πρέπει να ξεχνῶμε ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες ἀποτελοῦν δημιουργήματα ἀνθρώπων –και μάλιστα «χαρισματικῶν» ἀνθρώπων: Ο Ἰουδαϊσμός ξεκινᾶ ἀπὸ τον Μωυσή, ὁ Βουδισμός θεμελιώνεται ἀπὸ τὸ Βούδα, ὁ Ἰσλαμισμός ἀπὸ τὸ Μωάμεθ. Ὅλες μάλιστα οἱ ἀναφορὲς της Παλαιᾶς Διαθήκης στη θρησκεία ἔχουν ἀρνητικό, ἀπορριπτικό χαρακτήρα: Η θρησκεία ἀποκαλεῖται «παντὸς ἀρχὴ κακοῦ», «πλάνη καὶ ἀπάτη», «ἀσεβὲς ἔθος» κ.α. Ἐπίσης, συνδέεται ἀμεσα με τὴν εἰδωλολατρία, που ὀδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα σε κατακερματισμὸ τῆς ἐνότητος, σε ἀπαξίωση του ἱστορικοῦ χρόνου και χώρου ὡς ἀγιαστικοῦ γίνεσθαι και παράλληλα καλλιεργεῖ αὐτὸ που ονομάζουμε συντήρηση, ἀγκύλωση και στασιμότητα –και ὄχι ἀνοιγμα ἀγάπης και ἀνανέωση ζωῆς, ἔννοιες που συνδέονται με τὴν ἐκκλησία. Ἐπομένως, οἱ ἀγονες και ἀρνητικές καταστάσεις του φόβου, τῆς ἀπειλῆς και τῆς ἐνοχῆς σχετίζονται με τὴ θρησκεία. Ἐνῶ στο χώρο τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὴν ἀπενοχοποίηση και τὴ μετάνοια, χαρὰ δημιουργικότητος, πληρότητα ζωῆς, τελειότητα και θέωση.

Για να ἐπιστρέψω στο ἐρώτημά σας, ἀντίθετα με τὸν ὅρο θρησκεία, ἡ λέξη ἐκκλησία ἀπαντᾶται σε 103 χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, κυρίως μάλιστα στους Ψαλμούς και στα προφητικά κείμενα. Ἐδῶ ἡ ἔννοια μᾶς φέρνει σε κοινωνία με τὸ Θεό, εἶναι ὁ χώρος παρουσίας, ὁ «οἶκος» του Θεοῦ, ἡ Εδέμ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος συγκατοικεῖ και κοινωνεῖ με τὸ Θεό. Σ' αὐτὸ τὸν ἀνοιχτὸν χώρο, καλοῦνται να μετέχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ὅλοι οἱ κατακερματισμένοι σε ἔθνη και φυλές καλοῦνται να γίνουν «λαὸς του Θεοῦ», να υπερβούν τὴν «ἀνάγκη» τῆς θρησκείας και να μετέχουν στην πανήγυρι τῆς Εκκλησίας.

Και στην Καινὴ Διαθήκη; Πῶς παρουσιάζονται σ' αὐτὴν οἱ ἔννοιες τῆς θρησκείας και τῆς ἐκκλησίας;

Στην Καινὴ Διαθήκη, στο Νέο Ἰσραήλ, ἡ ἐκκλησία γίνεται ἡ ἐκκλησία του Χριστοῦ. Ο Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκφράζει μὴ νέα διάσταση των θεμάτων τῆς κοινωνίας και τῆς κοινότητος, καθὼς ἡ ἐκκλησία προσεγγίζεται τριαδολογικά, ὡς κοινότητα των τριῶν προσώπων-υποστάσεων τῆς Ἁγίας Τριάδος: Ἐκφράζεται ὡς «ὅλον», ὡς ἐνότητα, στο πρόσωπο του Πατρὸς πρωτολογικά, του Χριστοῦ ἱστορικά και του Ἁγίου Πνεύματος εσχατολογικά. Η ἐκκλησία ἐνανθρωπίζεται κατὰ τὸν τύπο του Χριστοῦ στην ἱστορία και καλεῖται να πραγματώσει μὴ πορεία

δημιουργίας από το στάδιο του «νηπίου» «εἰς ἄνδρα τέλειον», από το ανθρώπινο και «κατ' εἰκόνα» στοιχείο στην ολοκλήρωση και πληρότητα του «καθ' ὁμοίωσιν».

Για να μιλήσουμε με αγιογραφικά δεδομένα, ο όρος θρησκεία απαντάται σε όλη την Καινή Διαθήκη σε 4 μόνο χωρία. Τα 2 έχουν καθαρά αρνητικό περιεχόμενο, σα να μάς αποτρέπει ο Ευαγγελιστής από αυτό που ονομάζουμε θρησκευτικοποίηση της πνευματικής εμπειρίας του ανθρώπου. Αντίθετα ο όρος εκκλησία μαρτυρείται σε 115 χωρία, και μάλιστα διάσπαρτα σε όλα τα ιερά κείμενα, με αποκορύφωμα την Αποκάλυψη του Ιωάννη. Ο πυρήνας των χωρίων αυτών είναι σωτηριολογικός: Ο άνθρωπος σώζεται μέσα στην εκκλησία. Ωστόσο η σωτηρία αυτή δεν είναι προνόμιο των «ημετέρων»: Αγγίζει τους πάντες, πέρα από γένη, φυλές, πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ακόμα-ακόμα πέρα και από τη θρησκευτικότητα.

Από τους μαθητές του Ιησού οι 11, αυτοί που μετέπειτα έγιναν Απόστολοι, προέρχονται από τη Γαλιλαία των Εθνών, των «ανοιχτών οριζόντων» και γι' αυτό είναι ανοιχτοί στο διάλογο, στην αποκάλυψη μιας νέας πίστης στην κοινωνία. Αυτοί εκφράζουν την εκκλησία. Αντίθετα ο Ιούδας προέρχεται από την Ιουδαία και, καθώς έχει εμποτιστεί από τις θεολογικές-ιερατικές σχολές, εκφράζει την παράδοση των πατέρων του Ιουδαϊσμού. Έτσι, ενώ οι 11 είναι σε θέση να κατανοήσουν το μυστήριο της μεσσιανικότητας του Ιησού, ενός Μεσσία-λυτρωτή αδύνατου, ευάλωτου, του «ἀμνοῦ» που θυσιάζεται για να γίνει σωτήρας-λυτρωτής μέσω της αγάπης και του ελέους, εκείνος θέλει ένα Μεσσία εθνικό, δυναμικό, εξουσιαστή, κυρίαρχο.

Ακόμη, στο χώρο της Καινής Διαθήκης κυρίαρχη και χαρακτηριστική είναι η παρουσία και η διαδρομή του Αποστόλου Παύλου. Ο Παύλος –Σαούλ ή Σαύλος αρχικά– στην αρχή βρίσκεται στο χώρο της Ιουδαϊκής παράδοσης, της φαρισαϊκής θρησκείας και της εξουσίας –αυτής, απέναντι στην οποία τάχθηκε ο Ιησούς. Η μετάπτωση και μεταστροφή του, που αρχικά γίνεται στην Κύπρο (έναν πολιτισμικό χώρο εμποτισμένο από την ελληνική και ελληνιστική παράδοση), όπου συναντά τον Βαρνάβα –μέτοχο του ελληνικού πολιτισμού, της δημοκρατίας του «δήμου», της κουλτούρας της κοινότητας. Η συνάντηση και η μεταστροφή αυτή έχει κοσμοϊστορική σημασία, σηματοδοτεί μια νέα εποχή στην ανθρωπότητα. Η εκκλησία τοποθετείται στο κέντρο του ιστορικού γίνεσθαι και ο Ιησούς Χριστός προσφέρει μια νέα προοπτική, μια νέα κατεύθυνση στον κόσμο. Σταδιακά η εκκλησία του Χριστού γίνεται οικουμενικό μέγεθος, κατά το πρότυπο του οικουμενικού ελλητισμού επεκτείνεται, εξαπλώνεται στην Ελλάδα, στη Ρώμη, στην οικουμένη ολόκληρη.

Το πνεύμα του κύκλου της Αντιόχειας, του ελληνικού και ελληνιστικού πολιτισμού, θα συνδεθεί με το κήρυγμα του Ιησού Χριστού και θα σφραγίσει πνευματικά και πολιτισμικά την οικουμένη. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί ότι η έννοια της εκκλησίας συναρτάται με την αρχαιοελληνική λέξη «δήμος», που σημαίνει τη συνάθροιση του λαού και κατ' επέκταση τη βούλησή του να εκλέξει τους άρχοντες, να ρυθμίσει «τά τοῦ βίου» του. Στο Χριστιανισμό ο αρχαιοελληνικός «δήμος» γίνεται σύναξη, συνάθροιση ευχαριστιακή με κέντρο το σωτηριολογικό γεγονός, κοινωνία και ενότητα, πνευματική αδελφοποίηση όλων.

Σύμφωνα με όλα όσα έχετε αναφέρει, μπορούμε να κάνουμε λόγο για «Ορθόδοξη θρησκεία»;

Ο Χριστιανισμός, όπως έχω προαναφέρει, δεν είναι θρησκεία· είναι εκκλησία. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν υπάρχουν εκκλησίες (στον πληθυντικό αριθμό)· υπάρχει εκκλησία (στον ενικό αριθμό). Η ύπαρξη σήμερα και η αναφορά σε πολλές εκκλησίες αποτελεί μια εκτροπή, μια πραγματικά ιστορική δραματική κατάσταση. Είναι ανάγκη επιτακτική να επανέλθουμε στη βασική ομολογιακή μας τοποθέτηση, την ομολογία της Πίστεως: «μία Άγια και καθολική εκκλησία». Οι πολλές εκκλησίες, που εκπροσωπούν τη διάσπαση και τον κατακερματισμό, διαμορφώθηκαν κατά τη 2^η χιλιετία, λόγω της στρεβλής κατανόησης –κατεξοχήν στη Δύση– ότι ο Χριστιανισμός είναι θρησκεία, εξουσία, επιβολή, και της συνακόλουθης προσπάθειας της Δύσης να αλώσει πνευματικά την Ανατολή. Στην νεότερη Ελλάδα, η ίδρυση του αυτοκέφαλου της ελλαδικής εκκλησίας, που ασφαλώς συνδέεται με εθνικές-εθνικιστικές τάσεις, συνετέλεσε στη θρησκευτικοποίηση του εκκλησιαστικού γεγονότος. Τότε (στην οθωνική περίοδο) έγιναν αρκετές παρεμβάσεις «Δυτικού τύπου», όπως στην παιδεία, ακόμη και στο χώρο της εκκλησίας.

Επομένως, το επαναλαμβάνω, επιβάλλεται να αναζητηθεί επάνοδος στην ενότητα, την κοινωνία, με κέντρο την ευχαριστιακή σύναξη, το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, του σώματος του Χριστού.

Πόσο μεγάλη εκτιμάτε ότι είναι σήμερα η εκτροπή του εκκλησιαστικού γεγονότος στην Ορθόδοξη εκκλησία μας; Υπάρχει δυνατότητα επαναφοράς;

Δυστυχώς η σχέση και της Ορθοδοξίας με τη θρησκεία ύστερα από την παρέμβαση της Δυτικής παράδοσης πιστεύω ότι έχει γίνει ενεργή δυνατή, πολύ ισχυρή. Χρειάστηκαν 2-3 αιώνες για να δομηθεί αυτός ο δεσμός και αυτή η θρησκευολογική έννοια και εκτιμώ ότι θα χρειαστεί πολύς χρόνος, πολύ δουλειά και προσπάθεια για να απεμπλακούμε από τη βίωση του Χριστιανισμού όχι ως εμπειρίας αλλά ως θρησκευτικής εξουσίας. Από αυτή θα απομακρυνθούμε μόνο όταν αποκτήσουμε γνήσια ορθόδοξη αυτογνωσία και αυτοσυνειδησία. Ελπίζω –και πρέπει– ο 21^{ος} αιώνας να είναι η απαρχή της τρίτης χιλιετίας της Ανατολής, της Ορθοδοξίας.

Πιστεύετε ότι οι θρησκείες, και ο Χριστιανισμός ειδικότερα, έχουν μέλλον;

Ο Χριστιανισμός ως θρησκεία, ως εξουσία, και ιδιαίτερα όπως βιώθηκε επί αιώνες στη Δύση, με την έννοια της κυριαρχίας, της επιβολής, του κατακερματισμού, δεν έχει μέλλον. Κατ' επέκταση, και οι θρησκείες πιστεύω ότι δεν έχουν μέλλον. Αντίθετα η εκκλησία έχει και παρελθόν και παρόν και μέλλον. Υφίσταται, όπως προαναφέρθηκε, και πρωτολογικά και ιστορικά και εσχατολογικά εκτείνεται στην αιωνιότητα.

Θα πρέπει να ειπωθεί ακόμη ότι δεν νοείται Χριστιανισμός χωρίς πίστη, χωρίς Θεό και πνευματικότητα. Η πίστη όμως δεν αποτελεί γνωστικό φαινόμενο· είναι εμπειρία ζωής. Μπορείς να βιώνεις το δόγμα στην ουσία του, στην εσωτερικότητά του –κι ως μην μπορείς να το εκφράσεις λεκτικά. Πρέπει να αναφέρω εδώ την «πρόβλεψη» του Στήβεν Ράνσιμαν, ενός από τους μεγαλύτερους Βυζαντινολόγους του 20^{ου} αι., ότι ο 21^{ος} αι. ανήκει στην Ορθοδοξία. Η 1^η χιλιετία ήταν της «Μίας, Άγιας, Καθολικής και Άποστολικής Έκκλησίας», της ενότητας της Εκκλησίας. Σ' αυτήν την περίοδο έχουμε μια εξαιρετικά μεγάλη θεολογική και πνευματική «παραγωγή»: Άνοιγμα-επέκταση προς την οικουμένη· αγιότητα και οσιότητα· οικουμενικές συνόδους, διαμόρφωση μιας νέας κατεύθυνσης στην ιστορία και τον

πολιτισμό. Η 2^η χιλιετία ήταν της διάσπασης και του κατακερματισμού. Σ' αυτήν διαμορφώνεται ένας «Δυτικός Χριστιανισμός», αυστηρός, βλοσυρός και τιμωρητικός, για τον οποίο μιλήσαμε προηγουμένως. Ο 21^{ος} αι. είναι αναμφίβολα ένας κομβικός αιώνας, που θα δώσει, πιστεύω και ελπίζω, μια νέα κατεύθυνση, μια στροφή στην Ανατολή, την Ορθοδοξία. Γι' αυτό είναι μεγάλη και η ευθύνη μας. Η Ορθοδοξία οφείλει και επιβάλλεται «ν' ανοιχτεί», να προσφέρει μια νέα μαρτυρία ζωής με πνευματική και οικουμενική προοπτική.

Μ' αυτή την έννοια, αν η εκκλησία είναι ολότητα, μπορεί να «σωθεί» κανείς και εκτός Χριστιανισμού;

Θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι όλοι μας κινούμαστε μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά, γεωγραφικά, γενεαλογικά δεδομένα. Είμαστε Χριστιανοί και Ορθόδοξοι, όχι επειδή το επιλέξαμε, αλλά επειδή γεννηθήκαμε τον 20^ο αι. στην Ελλάδα· αν είχαμε γεννηθεί στην Αφρική, θα ήμασταν, το πιθανότερο, ειδωλολάτρες. Κάτω από αυτή την προοπτική, είμαστε αναγκασμένοι να αποδεχτούμε το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό δεδομένο του καθενός. Αυτό δεν επιτρέπει μια επιθετικότητα και μια απορριπτική διάθεση προς τους άλλους. Εξάλλου ο Θεός της εκκλησίας δεν μάς όρισε κριτές, δικαστές. Μόνος Κριτής θα είναι ο Χριστός, ο Κύριος της κατανόησης, της αγάπης και της φιλανθρωπίας. Έτσι, η εκκλησία είναι η «φιλάνθρωπος μάνα», που καλεί διαρκώς τον καθένα, ανοίγει την πύλη, δείχνει τον αληθινό δρόμο. Ο άνθρωπος μπορεί να πλανηθεί μακράν, για ν' αποκτήσει συνείδηση της ιδιαιτερότητάς του. Κάποια στιγμή, όπως ο «άσωτος υιός» στη γνωστή παραβολή, κατανοεί το σφάλμα και την πλάνη του, μετανοεί και επιστρέφει. Θα ήταν τραγικό αν έβλεπε την πύλη της οικίας του Πατρός κλειστή. Αυτή η έννοια της ανοιχτής αγκάλης, που θερμαίνει και σώζει, ταυτίζεται, όπως τονίστηκε, με την Εκκλησία.

Ολοκληρώνοντας, θα μπορούσατε να συνοψίσετε τις έννοιες της θρησκείας και της εκκλησίας;

Θα σας παρουσιάσω μια εικόνα, που συμπυκνώνει παραβολικά και ποιητικά τη σχέση της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής εμπειρίας με το έλεος του Θεού: Συντελείται η Δευτέρα Παρουσία, έρχεται η ώρα της Εσχάτης Κρίσεως. Ο Πέτρος, ως κλειδούχος του Παραδείσου, στέκεται στην είσοδο και κρίνει τους ανθρώπους και τα έθνη σύμφωνα με τις πράξεις τους, για να διαχωρίσει τα «πρόβατα» από τα «ερίφια». Οι περισσότεροι ως αμαρτωλοί απορρίπτονται και καταδικάζονται στην Κόλαση. Στο τέλος της κρίσεως, κι ενώ οι πύλες του Παραδείσου έχουν ανοίξει για λίγους, ο Πέτρος ακούει από μέσα ύμνους, δοξολογίες, τραγούδια. Παραδόξως είναι γεμάτος από κόσμο! Εκστατικός και περίεργος, υψώνει τα μάτια στον ουρανό και τότε βλέπει πάνω από την πύλη του Παραδείσου την Παναγία ως αρχιερέα να έχει απλώσει το ωμοφόριό της και κάνοντας «γέφυρα» να έχει οδηγήσει τους κριθέντες ως αμαρτωλούς μέσα στον Παράδεισο... Ενώ ο Πέτρος είναι ο φοβερός, αυστηρός και αδέκαστος κριτής, η Παναγία «διά τοῦ ἑλέους καί τῆς χάριτος» είναι η σπλαχνική μητέρα: Ο Πέτρος εκφράζει την αντίληψη για ένα Θεό-τιμωρό, απηχεί τη θρησκεία, ενώ η Παναγία εκφράζει την εκκλησία, που συγχωρεί, ελεεί, σπλαχνίζεται, ξεπερνά την ατέλεια «του υιού της παραβολής του ασώτου» και τον σώζει. Ο Πέτρος είναι εκπρόσωπος του Δυτικού Χριστιανισμού, η Παναγία της Ορθόδοξης Εκκλησίας!